

**Kristóf György az erdélyiség
és a romániaiság keresztüzében**
Adalékok

1.

Nem a *Korunk* és egykori híres-hírhedt szerkesztőjének romániaiságáról lesz itt szó. Nem Gaál Gábor harmincas évekbeli ötletét járjuk körül, amelyet három-négy évtized múltán a folyóirat második folyama a „romániai magyar irodalom központi” ügyévé igyekezett fejleszteni.¹ Még kevésbé tárgyunk Tóth Sándor fogalomértelmezése, illetve annak kritikai visszhangja.² Közleményünk indítéka Kovács János következő megjegyzése a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom baloldali ágazatáról: „A romániaiság kezdetben csupán földrajzi meghatározást jelentett. Mint ismeretes, Kristóf György érvelt elsőnek amellett, hogy a születő hazai magyar irodalmat ne erdélyinek, hanem románianak nevezék. [...] Kristóf elképzelése, függetlenül konzervativizmusától, nem [...] terjedhetett ki a romániaiság társadalmi összetevőinek a felismeréséig. Évtizedes tisztázódási folyamat alakította ki a romániaiság fogalmának tartalmát.”³ Noha – mint alább látni fogjuk – az irodalomtörténész egyetemi tanár⁴ a szűkebb témáról hosszabban, máshol pedig többször nyilatkozott, Kovács csak egyetlen könyvéből idéz, ráadásul hiányosan. Nem figyelt fel arra a szerkesztési fortélyra, amely fényt derít a szóban forgó műszó

-
- 1 Rácz: *Egy irodalomtörténet*, 313. Ilyen értelemben Gaál: *Nehéz örökség*, 249–250.
2 Tóth: *G. G.*, 169–193, 203–204; Uő: *A Gaál-monográfia*, 50–51; Rácz: *A legendától a valóságig*, 105–110. Vö. Pomogáts: *A transzilvánizmus*, 206.
3 Kovács J.: *Aradi közzjáték*, 41.
4 Életéhez és munkásságához Gaal: *Román–magyar irodalmi kapcsolatok*; Uő: *Kristóf György munkássága*; Uő: *Pozitívizmus*.

most megfejtendő jelentésére. Két kiragadott részlet Kristóf *A romániai magyar szellemi élet néhány problémája* címmel 1924-ben megjelent cikkéből – és értelemszerűen összművéből – így mintha igazolná azt a módot, ahogyan a késői elemző főszereplőnek a kolozsvári népfronti *Korunk* fémjelezte *romániaiság* egyik előfutárának tünteti fel a *Geniusszal*, az aradi avantgárd folyóirattal párhuzamosan: „Az erdélyi jelző kirekeszt, elfeled vagy mostohának tekint mindent, ami nem esik bele a régi Erdély földrajzi területébe, szellemébe. A romániai magyar összefoglal mindent, ami ez országban magyar Zsombolyától [Bukovináig, Kovácsnál kipontozva, K. L. Zs.], Nagykárolytól Bukaresten át Konstanzáig.” Néhány oldalal odébb pedig ez olvasható: „Közművelődési s főleg nyelvi és irodalmi szempontból pedig az erdélyi jelző szűk, kirekesztő vagy legalább is nemtörődöm értelmű. Pedig lehet-e, szabad-e nem törödnünk azzal a hatalmas közművelődési erőmennyiséggel, amelyet a bihari és szatmári magyarság százazrei jelentenek? Azzal a fejlett magyar szellemi élettel, amely Temesvár, Arad, Nagyvárad, Szatmár, Nagybánya és más városokban pezsegve működik [Kovácsnál: pezseg, K. L. Zs.] és állandóan hat? Csak azért, mert ezek sem politikailag, sem földrajzilag nem esnek belül a régi Erdély határain. Sem célszerű, sem méltányos nem volna!”⁵

2.

E mondatok az összerdélyi távlatot legalább olyan mértékben villantják fel, mint az óromániaiit. Mégis kétségtelen, hogy a korabeli erdélyi magyar konzervatív eszmevilágban kimutatható egyfajta *romániaiság* – de korántsem egyedül földrajzi vonatkozásban, amint az 1922 végén Kolozsvárt megalakult Országos Magyar

⁵ Kristóf: *A romániai magyar szellemi élet néhány problémája*, 287; Uő: *Befejező megjegyzések*, 291. Kiemelés az eredetiben. Mindkét részletet idézi Kovács J.: *Aradi közbizottság*, 322–323, 120. jegyzet.

Párt irányítóinak és támogatóinak több közéleti, illetve taktikai megnyilvánulásából, valamint szervezési gyakorlatából kiderül. A magyar kisebbség erdélyinek nem nevezett parlamenti képviselője országos kiterjeszkedésével a román kormányzat egyik vele szemben támasztott nemzetiségpolitikai igényét iparkodott kielégíteni. Miközben a húszas évek közepén azon volt, hogy gyökeret eresszen Bukarestben, sajtójában és a román törvényhozásban ismételt elhatárolta magát a magyarországi revizionizmustól, egyúttal a budapesti felelős tényezőknek azt jelezvén, hogy a Magyarországról gerjesztett „olcsó hazafiasság” saját törekvéseit keresztezi, mivel a magyar–magyar kapcsolattartás fokozatos megnehezítésére ösztönzi a román hatóságokat.⁶ A párt tagjai a hazai és külföldi nyilvánosság előtt az adott történelmi helyzetben lemondtak Erdély államjogi hovatartozásának újratárgyalásáról, és koalíciós megbeszéléseket folytattak még az országot uraló román pártiakkal és nemzeti liberálisokkal is.⁷ Így egyfelől a magyar nemzeti érdek megsértésének a bűnébe eshettek. Másfelől kisebbségpolitikai irányelveket feszegető vitáikkal abba a gyanúba keveredhettek, hogy hűségnyilatkozataikkal valójában irredenta szándékaikat fedik el.⁸ Utóbbi vád nagyobb súllyal nyomott a latban, mivel a magyar kormány és a román fővárosban szolgáló diplomatai nem vonták kétségbe nemzeti megbízhatóságukat.⁹ Ezért arra kényszerültek, hogy állampolgári hűségüket nyomatékosítsák

⁶ Jakabffy: *Üzenet*. Vö. uő: *Peccatur*; Uő: *Emberiségéből*; Gyárfás: *Az igazság*. A kérdéskör megvilágítása: K. Lengyel: *Auf der Suche*, 275–287.

⁷ K. Lengyel: *Auf der Suche*, 275–298, 339–381.

⁸ Ld. pl. a bukaresti magyar királyi követség Budapestre küldött jelentéseiből: Rubido-Zichy Iván – Khuen-Héderváry Sándor. Bukarest, 1924. május 27. MOL K 64, 11. cs. 27; Villani Frigyes – Walko Lajos. Bukarest, 1926. március 22. Uo. 19. cs. 27. Vö. *Két malomban*.

⁹ Ezért a bukaresti magyar követ sürgősnek tartott tanácsadason és anyagi támogatáson túlmenő beavatkozást ügyeikbe: Villani Frigyes – Walko Lajos. Bukarest, 1925. november 2. MOL K 64, 15. cs. 27. Vö. K. Lengyel: *Auf der Suche*, 276–279.

- anélkül, hogy kilépjenek a magyar érdek szabta stratégiai keretektől.

Az Országos Magyar Párt kulturális környezete részt vállalt ebből a feladatból. Irodalomtörténészek, történetírók, nyelvészek, jogászok és teológusok például 1924-ben Kolozsvárt elindították az impériumváltás utáni első helybeli magyar nyelvű bölcsész szakfolyóiratot, amely a „Romániában magyar nyelven” készült művek és történet események krónikásaként köszöntötte olvasóit, és bár erős regionális öntudatában az *Erdélyi Irodalmi Szemle* nevet viselte címlapján, az „egyetemes magyar szépirodalom és tudományosság” mércéjét vállalta.¹⁰ Román témákkal is foglalkozott, még ha jobbra felszínes közelítésekben is. Az irodalmi tájékozottsággal szintén konzervatív világnézetű és kolozsvári *Pásztortűz* mintáját követve erdélyi, de inkább magyar forrásvidékéhez ragaszkodott. Mégis jelezte az erdélyi magyar sajtó más termékeiben is fel-felbukkanó nézetet, hogy a régió túli kitekintés a román államiság iránti érdeklődést érzékeltetheti az erre váró többségi nyilvánosság színe előtt.¹¹ Kristóf György mindkét lap hűségese munkatársaként¹² hasonlóképpen gondolkodott személyes kultúrpolitikai teendőiről.

3.

Bevezetőül újraközölt mondatainak körültekintőbb értelmezéséhez tudnunk kell, hogy ő is azok közé tartozott, akik az erdélyiséget alapvetően összmagyar viszonylatában szemlélték. Az eszmei lojalitás a több részre bomlott nemzeti közösség iránt a húszas és harmincas években nem csak néhány neves és számos

10 Borbély: *Előszó*, 1.

11 Vö. *Az erdélyi magyar sajtó nagy napja*; Balint: *Minoritátile etnice*. Segédeszközök a két folyóirat anyagának feltárásához; Galambos: *Két erdélyi folyóirat*; Uő: *Pásztortűz*.

12 *Kristóf György életrajzi adatai és irodalmi munkái*.

kevésbé ismert személy Magyarországra költözése révén bizonyult erősebbnek az Erdély-központú magyar hivatástudatnál.¹³ Kristóf, aki 1921-ben, de később is viaskodott a repatriálás gondolatával,¹⁴ román fennhatóság alatt maradottan – és művelődési létesítményeivel kapcsolatba kerülve – nőtt szakterületét meghaladó véleményformálói szerepkörbe, amelyben az anyanyelvi kultúra ápolásának az igényét jelenítette meg. 1920 júliusában hiába remélte, hogy egy „felekezetközi magyar egyetem” Kolozsvárt „testté fog válni”, és ő annak magyar irodalmi tanszéke élére kerül.¹⁵ Miután szászvárosi gimnáziumi alkalmazásából nem sikerült bejutnia a kolozsvári Református Magyar Tanárképző Intézet oktatói karába sem, 1922. április 1-től elvállalta – részben anyagi okokból – a Daciei Superioare kolozsvári román egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékének vezetését, előbb ideiglenes munkaszerződéssel, 1923 februárjától rendkívüli, 1926-tól nyilvános rendes tanárként.¹⁶ A *Pásztortűz* szerkesztősége illően: „szomorú örömmel” méltatta e döntését, amikor bemutatkozó szabadelőadása margóján megjegyezte, hogy íme, az erdélyi magyar kultúra román intézményi keretben is tanújelét adja életrevalóságának.¹⁷

Kristóf a többségi közegben ellátott felsőoktatói munkája során közelről tapasztalhatta, hogy az *Erdély* szó a területi kérdést felidézve meglehetősen bántóan hangzott román fülekben. Két évvel alkalmazása kezdete után éppen ezért megkérdőjelezte

13 Az ismertebbek közül megemlítendő Buday Árpád régész, Gelei József zoológus, Grandpierre Emil, az Országos Magyar Párt ügyvezető elnöke, Makkai Sándor református püspök és Márki Sándor történész. Kelemen: *Buday; Dr. Gelei József; Várady: Dr. Grandpierre; Cseke: Egy létparadoxon*; Buday: *Távózó historikusaink*. Ld. még a 36. jegyzetet. A szélesebb körű kivándorláshoz Mócsy: *The Effects*, 8–39, 176–195; Mikó: *Az erdélyi magyarság sorsa*, 245.

14 Kristóf György – Zolnai Béla. Kolozsvár, 1927. november 19. MTA KKGYh, Ms. 4142/662; Gaal: *Kristóf György élete*, 23.

15 Kristóf György – Márki Sándor. Szászváros, 1920. július 4. MTA KKGYh, Ms. 5163/176.

16 Gaal: *Kristóf György munkássága*, 109–111.

17 Kristóf: *A magyar ősköltészet*, 460.

használatát, helyette egy olyan kifejezést ajánlva, amely „egyrészt politikailag is teljesen őszinte és korrekt”.¹⁸ Mindazonáltal tudományos munkásságával, amely a világháború után a régió magyar kultúr- és irodalomtörténetére összpontosult, nem szűnt meg támogatni az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Irodalmi Társaság földrajzilag behatárolt honismereti tevékenységét, valamint a magyarországi Erdély-tematikájú könyvkiadást – akkor sem, amikor éppenséggel a Nagy-Románia megalakulásának tizedik évfordulóját ünneplő hivatalos bukaresti díszkötetbe dolgozott.¹⁹ Szembesült erdélyiség és *romániaiság* kettősségével, és erről filológiai nyomokat is ránk hagyott.

1924 első felében a román kormány anyagi és politikai támogatását élvező, Sextil Pușcariu román nyelvész és irodalomtörténész egyetemi tanár irányította *Cultura* magyar oldalait szerkesztette.²⁰ E román–magyar–német–francia nyelven Kolozsvárt megjelent tudományos-irodalmi-művészeti folyóirat tiszavirágéletét befejező negyedik, júliusi számában közzétette *A magyar líra mai főképviselei Erdélyben* című tanulmányát.²¹ Az *erdélyi magyar irodalom múltja és jövője* című készülő tanulmánygyűjteményében, amelynek utószavát hat hónap múlva készítette el,²² ugyanazon dolgozat címét *A magyar líra mai főképviselei Romániában*-ra, a szöveg azonos részeiben pedig az „erdélyi magyar” melléknevet a „romániai magyar”-ra cserélte – anélkül, hogy ezt a változtatást megmagyarázta volna az első közlésre utaló lapalji jegyzet-

18 Kristóf: *A romániai magyar szellemi élet néhány problémája*, 286–287. Kiemelés K. L. Zs. A kulcsszóból képzett *ardelenism* (erdélyiség) vitájához a korabeli román közéletben K. Lengyel: *Kulturális kapcsolatok (ebben a kötetben)*.

19 Kristóf: *Zece ani*, megemlítve egyik magyarországi együttműködéseivel kapcsolatos magánlevelében: Kristóf György – Lukinich Imre. Kolozsvár, 1929. március 24. MTAKK Kgyh, Ms. 5361/182. Vö. Kristóf György *életrajzi adatai és irodalmi munkái*; Gaal: *Pozitívizmus*.

20 Gaal: *Román–magyar irodalmi kapcsolatok*, 19–21; K. Lengyel: *A hamis alternatíva (ebben a kötetben)*.

21 Kristóf: *A magyar líra mai főképviselei Erdélyben*.

22 Kristóf: *Befejező megjegyzések*, 294.

tében.²³ A kötetben soron következő elvi fejtegetéseivel azonban mintegy pótlásul „bizonyos lélektani eltolódásokra” hivatkozott: „Ámde saját jól felfogott érdekünkben [...] az eddig használt *erdélyi* jelző helyett használjuk mindig ezt: *romániai magyar*. Ne *erdélyi* irodalmat, hanem *romániai magyar* irodalmat emlegezzünk, írjunk és fejtegezzünk.”²⁴

4.

A helyettesítő fogalommal nem csak Kristóf ajánlott egy kölcsönös önábrázolásból élő magyar–román kulturális cserét.²⁵ Jóllehet a többségi erdélyi politikusokat nélkülözhetetlen tárgyalófeleknek tartotta, az Országos Magyar Párt a húszas évek közepén egyre fontosabbnak vélte a regáti pártok befolyásos köreihez való közeledését.²⁶ Az interetnikai kapcsolatok apolitikus rendszeresítése többek között Erdély autonómiájának kérdéséről volt hivatott átmenetileg elterelni Bukarest figyelmét, miután az önállósági kívánalmak fényében őszintétlennek látszottak a magyar kisebbség hűségnyilatkozatai. Az államszerkezeti regionalizálás érdemleges vitájához a szellemi-erkölcsi közeledés teremtheti meg a szükséges körülményeket, hangoztatta számos alkalommal az erdélyi magyar sajtó, román újságírók és közéleti szemé-

23 Így lett „mai erdélyi magyar lírikusok” → „mai romániai magyar lírikusok”; „mi erdélyi magyarok” → „mi romániai magyarok”; „nem férföztek még hozzá az erdélyi lélekhez” → „nem férföztek még hozzá a romániai magyar lélekhez”; „erdélyi magyar lélek” → „romániai magyar lélek”. A nyílak előtt Kristóf: *A magyar líra mai főképviselei Erdélyben*, 319. A nyílak után úő: *A magyar líra mai főképviselei Romániában*, 264–265, a jegyzet 265. Kiemelés K. L. Zs.

24 Kristóf: *A romániai magyar szellemi élet néhány problémája*, 290, 286–287. Kiemelés az eredetiben.

25 Kristóf: *Iosif Popovici*; Uő: *Grigorescu*; Uő: *Román irodalom*. Vö. Gaal: *Román–magyar irodalmi kapcsolatok*. Könyvészeti útmutatók: Domokos: *A román irodalom*, 145–166; Réthy – Váczy: *Magyar irodalom*, 177–189.

26 Botos: *Román politikusok nyilatkozatai; Mille Constantin-nak kell megvédenie a kisebbségi jogokat; Román államférfiak és publicisták a román sovinizmus ellen*.

lyiségek „népek testvériesülése”-ről elejtett kijelentéseinek is bizalmat szavazva.²⁷ A kultúra fejlődése nem függ közvetlenül a mindenkori politikai helyzettől, szerették hinni mindkét oldalon a bizakodóbbak, ezért a kulturális élet képviselői ismeretterjesztő munkákkal anyanyelvükön és fordításokkal a másik nemzet szépirodalmából igenis lebonthatnák a románokat és magyarokat politikailag elválasztó falakat.²⁸ E kezdeményezés személyes kapcsolatokra épülne és a szerzők, művek, események rendszeres bemutatása, valamint az összekötő elemek tudatos keresése révén bontakozna ki.²⁹ Magyar részről azonban kiegészítőleg elhangzott az a kívánság is, hogy mindemellett előbb-utóbb megnyíljon a kölcsönös hasznú politikai érdekegyeztetés útja is.³⁰ Bitay Árpád irodalomtörténész és nyelvész, aki a román nyelv és irodalom kutatásában meg népszerűsítésében – többségi elismerések kíséretében – jeleskedett, közben pedig szorgalmasan kultúrpolitizált, jellemző módon azt remélte, hogy kapcsolattörténeti dolgozataival nem egy „etnikai harcot” jelentő „kulturális verseny” részese.³¹

E bizakodás okát, a *verseny* és *harc* közötti feszültség szülte bizalmatlanságot, a Bitayt is közlő *Cultura* sem szüntethette meg. Alig jelent meg négy füzete, és a bukaresti kormányzat leállította finanszírozását, miután magyar és német munkatársai az erdélyi kisebbségi kérdést nem csak a lapgazda szája íze szerint érintet-

27 Ilyen volt pl. Bota: *Înfrățirea*. Az autonómiaelképzelések és a kulturális kapcsolatok szorgalmazásának összefüggéséhez erdélyi magyar sajtóforrások alapján K. Lengyel: *Auf der Suche*, 275–287.

28 Gyárfás: *Mauriciu Jókai*; Keresztury: *Menirea*; Uó: *Kultúrkapcsolat*; (t. g.): *Álarc nélkül*.

29 *A Helikon írói Bukarestben*; *O apropiere culturală română-maghiară*.

30 Keresztury: *Kultúrkapcsolat*; Veridicus: *A lelkek*.

31 *Declarațiile dlui dr. Bitay Árpád*. Vö. *Magyar kultúregyesületek*. Néhány írását – levelezéséből is válogatva – közzéteszi és tevékenységét áttekinti Kovács F.: *Bitay*. Utóbbi tanulmányból nem derül ki, hogy Bitay romanisztikai témáival korántsem pusztán a romániai tudományosságban kereste filológusi helyét. Ld. szakmai bemutatkozását egy magyarországi tudósak küldött levelében: Bitay Árpád – Zolnai Béla. Kolozsvár, 1927. február 4. MTAKK BiÁrh, Ms. 4122/101/I.

ték.³² Kristóf és a régész Buday Árpád, a folyóirat egyik magyar munkatársa, hasztalan várt e hivatalos vállalkozásban való közreműködésért javulást a magyar kisebbség kulturális helyzetében, amelynek politikai szorongatottságáról mindketten budapesti levelezőtársakat tájékoztattak szépítgetések nélkül, nem a folyóirat nyilvánosságát.³³ Ez a tény nemcsak a korabeli cenzúra szorítását példázza. Arra is figyelmeztet, hogy a kolozsvári magyar tudományosság konzervatív személyiségei az erdélyi régióhoz és a román államhoz fűződő viszonyukat még akkor is a vélt vagy valódi belső-magyar igényekhez próbálták igazítani, ha – mint például Kristóf néhány évvel később – hivatali érzékenységek folytán jobbnak látták lemondani arról, hogy írásaikkal a magyarországi szakmai közéletben is szerepeljenek.³⁴ Éppen ezért az „Erdélyi Irodalmi Szemle-berkekben” is „nagy örömet keltettek” a Magyarországról, „illetékes helyről jött elismerő szavak”, amint Buday tapasztalhatta.³⁵

32 K. Lengyel: *A hamis alternatíva (ebben a kötetben)*.

33 Kristóf György – Veress Endre. Kolozsvár, 1924. március 10. MOL KGyH, P 1759/851; Buday Árpád – Márki Sándor. Kolozsvár 1923. december 31. MTAKK BÁh, Ms. 5160/703; Buday Árpád – Márki Sándor. Kolozsvár, 1924. január 20. Uo. 5165/268. Buday közreműködéséhez K. Lengyel: *A hamis alternatíva (ebben a kötetben)*.

34 Kristóf a kolozsvári román egyetem „Seminarul Maghiar” fejléces papírján azt írta egyszer Budapestre, hogy még a kolozsvári *Erdélyi Irodalmi Szemle* hasábjain is csak módjával ajánlatos megjelennie, úgyhogy „tudománypolitikai szempontból” a magyarországi lapok kínálta közlési lehetőségeket „sem szabad túlságosan igénybe” vennie; emiatt nem tehet eleget a szegedi *Széphalom* címzettje által közvetített felkérésének. Magyarázatul hozzáfűzte, „hogy mindaddig, míg írásommal nem megyek külföldre (?), addig itthon nemcsak nyugodtabban vagyok, de némely dolgot sokkal erősebben és több eredménnyel képviselhetek. Íme a szempont, mely miatt egyelőre csak olvasótok s nem munkás társatok lehetek. Nyomorúságos helyzet biz ez! Isten tudja, meddig bírom az itt maradást, illetve azt, hogy csak ide írjak.” Kristóf György – Zolnai Béla. Kolozsvár, 1927. november 19. MTAKK KGyH, Ms. 4142/662.

35 Buday Árpád – Márki Sándor. Kolozsvár, 1924. január 20. Uo. BÁh, Ms. 5165/268. Az *illetékes hely* elnevezés általában a magyarországi hivatalos kulturális és politikai körökre vonatkozott, esetenként magára a miniszterelnökre, Bethlen Istvánra. Ld. a bukaresti magyar követjelentésekből Villani Frigyes – Walko Lajos.

Csak első pillantásra meglepő, hogy az erdélyi világot éppen azok rajzolták meg a széttöredezt magyar világ szerves részeként, akik egyidejűleg román állampolgári megbízhatóságukat bizonygatták. A konzervatív transzszilvanizmus nagyrészt az 1921-ben Kolozsvárról Budapestre dunamelléki református püspöknek kivándorolt Ravasz László hatására nőtt az államhatárok feletti kulturális integráció elméletévé.³⁶ Korai terjesztői között találjuk Makkai Sándort is,³⁷ aki azonban 1926-ban erdélyi református püspökké való kinevezését aláfestette a román királyhoz és törvényhozáshoz címzett írásos hódolatokkal.³⁸ Mindenesetre az Országos Magyar Párt egyik 1924-es nagygyűlésén még püspök-helyettesként és a „romániai magyarság” nevében „az állam törvényei és a törvényes állami hatalom iránti teljes” tiszteletét fejezte ki, valamint azt a szándékát, hogy „az állampolgársági hűség minden követelményének teljesítésével” részt vesz „az állam életében”.³⁹ Lényegében Kristófhhoz hasonlóan járt el a későbbi *Nem lehet* vita kiindulópontja, amikor úgy fordult szülőhazája egészségéhez, hogy közben önmagát betájolta az erdélyinél szélesebb magyar közegbe.⁴⁰

Bukarest, 1925. november 2. MOL K 64, 15. cs. 27; Villani Frigyes – Walko Lajos. Bukarest, 1927. október 17. Uo. 24. cs. 27. További forrásokkal K. Lengyel: *Auf der Suche*, 276–277.

36 Ravasz: *Az erdélyi lélek*; Walter: *Beszélgetés Ravasz Lászlóval*. Ravasz kivándorlásához Makkai: *Dr. Ravasz*. Jelzett hatásához részletesen K. Lengyel: *Auf der Suche*, 181, 302–303, 315, 317, 325.

37 Pl. Makkai: *Az erdélyi szellem*.

38 A forrásokot ld. K. Lengyel: *A regionális öntudatosságtól (ebben a kötetben)*, 23. és 25. jegyzet.

39 *Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok*.

40 A vita anyaga: NL. Személyes látószögből Makkai: *Szolgálatom*, 97–115. Vö. részletesebben K. Lengyel: *A regionális öntudatosságtól (ebben a kötetben)*.

5.

Az irodalomtörténész 1924 végén ugyanis nem csak romániai magyar kitekintést javasolt: a *Culturaból* gyűjteményes kötetébe átvett tanulmányában az „erdélyi”, illetve „erdélyi magyar” mellékneveket az „erdélyi magyar”-ral, illetve a „magyar”-ral is felváltotta.⁴¹ Minthogy kötete korábban keletkezett darabjaiban gyakran előfordult az *erdélyi magyar* kifejezés,⁴² kénytelen volt ennek mind – a fennebb kimutatott – román, mind magyar hangsúlyú átalkítását utószavában hosszabban megindokolni: „Könyvem címe az *erdélyi magyar* irodalom, holott később a *romániai magyar* kifejezést ajánlom és használom. A látszólagos ellentmondás magyarázata ez: a közhatalom átvétele után, az általános használat sodrában, magam is *Erdélyt* használtam s ami még a régi Magyarországból Romániának jutott, azzal nem igen törődtem. Később az irodalomban az *erdélyiség* programmszerű követelése és követése érlelte meg bennem a meggyőződést, hogy az erdélyi kifejezés közművelődési és művészi szempontból sem nem indokolt, sem nem jogosult. Egy külön erdélyi irodalom nem fejlődést, de zsákutcába jutást jelentene. *Az erdélyiség csak a művészet síkjára fölemelve jelent irodalmi értéket.*”⁴³ Ezen alapelv szintén Budapestről származott, mégpedig Beöthy Zsolttól, akit a pályakezdő Kristóf a pozitívizmus iskolájában mesterévé fogadott volt, és akit most, hogy átmenetileg a szellemtörténet igézetébe került,⁴⁴ márcsak *ama jól felfogott saját érdek*⁴⁵ parancsára sem tagadott

41 Így lett „mai erdélyi léleknek hűséges és művészi dalnokai” → „mai magyar léleknek hűséges dalnokai”; „ezt az *erdélyi magyar lelket* megfelelő művészi formában adják” → „ezt a *magyar lelket* megfelelő művészi formában adják”; „keresik az *erdélyi lelket*” → „keresik az *erdélyi magyar lelket*”. A nyílak előtt Kristóf: *A magyar líra mai főképviselői Erdélyben*, 319. A nyílak után uő: *A magyar líra mai főképviselői Romániában*, 264–265.

42 Pl. Kristóf: *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője. Előszó gyanánt*.

43 Kristóf: *Befejező megjegyzések*, 291. Kiemelés az eredetiben.

44 Gaal: *Pozitívizmus*, 86–100.

45 Ld. a 24. jegyzetnél.

meg. Éppen a transzszilvanizmust mint az erdélyi magyarság közszellemét értékelve volt rá szüksége: vele ötvözhetett művészi értéket és nemzeti szellemet fő irodalmi értékelő elvvé. Őrá hivatkozva nyugton ostromozhatott *romániai magyar* látószögből erdélyi provincializmust; hiszen így – nemegyszer ugyanabban a cikkben – a művészet egyetemességének a dicséretével az erdélyi magyar irodalomra is ráfoghatta, hogy nem egy térben elszakadó közösség, hanem a magyar nyelv és kultúra államjogi kereteken átható eszményei köré termelődik.⁴⁶

Kristóf fogalomcseréje tehát meglepő, ha nem értékeljük valamennyi elemét. Kovács János az utoljára idézett szövegrészt a többi felsorakoztatott forrással együtt megkerülve nem tulajdonított különösebb jelentőséget annak, hogy a *romániai magyar* fogalom használata esetünkben kettős indoklásra alapult. Kristóf ugyanis – a fennebb említett politikai *őszinteség* és *korrektség* követelménye mellett⁴⁷ – „*másrészt*” azzal érvelt 1924-es tanulmánygyűjteményében, hogy az erdélyi vonzatok gyengítése „eszmeileg is kifejezi törekvéseinket”.⁴⁸ Ebben a félmondatában bevallotta, hogy a regionális elszigeteltségből *két* kiutat látott, de csak az *egyiken* mozdult el újra meg újra: *romániaiságával* az erdélyiséget szándékszerűen magyar nemzeti szempontból haladta meg. Mérvadó tájékozódásának hagyományvonalát kidomborítja az a már 1920 nyarán közzétett javaslata, hogy az Erdélyi Irodalmi Társaság törölje a nevéből az *erdélyi* szót, az Erdélyi Múzeum-Egyesület pedig „a magyar tudományos közszellem” fejlesztését tekintse legfőbb feladatának.⁴⁹ Az évtized elején, rövidebb Trianon után, nem a román impériummal szembesült, hanem a régiót kolozsvári

46 Ld. elsősorban a következő, helyenként önmagát szószerint ismétlő vagy parafrázáló cikkeit, tanulmányait: Kristóf: *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője. Előszó gyanánt*; Uő: *Előszó*; Uő: *Magyar tanszékek*; Uő: *Az erdélyiség irodalmi vonatkozásai*; Uő: *Transzilvanizmus*; Uő: *Szabad kritika*; Uő: *Nagyenyedi album*.

47 Ld. a 18. jegyzetnél.

48 Kristóf: *A romániai magyar szellemi élet néhány problémája*, 287. Kiemelés K. L. Zs.

49 Kristóf: *A magyar tudomány*. Kiemelés K. L. Zs.

központjából behálózó kulturális élet intézményesülését firtatta, „erdélyi magyar szívből” éltetett szakavatottságával ajánlva magát egy erdélyi fejlődéssel is magyar egyetem irodalomtörténeti tanszékének a vezetésére.⁵⁰

6.

Kristóf húszas évekbeli szövegeit, valamint politikai háttérvonzatait a róla szóló irodalom sem méltatja kellőképpen.⁵¹ Ezért Erdély felettségének eddig csupán másodlagos összefüggését ismertük, rejtettebb indítékai és mélyebb iránya homályban maradtak. Függetlenül attól, hogy milyen választott gyűjtőnév alatt írtak és gondolkodtak magyar anyanyelvű tollforgatók és egyéb értelmiségiek a Romániához csatolt vidékeken, Kristóf nem hitte alkotásaikat *romániaiaknak*. Még akkor sem, ha annak nevezte őket. Emiatt kár, sőt tudományos szempontból káros bemutatott írásait a későbbi Gaál Gábor-féle *romániaiság* akár legáltalánosabb előzményei közé sorolni. Feltárt szójátéka az életrajzot színező mondandón túl éppen ellenkező tartalmú jelentésével érdemel figyelmet: azért, mert magába sűrítette az erdélyi regionális és magyar nemzeti tudat feszült viszonyát, amely Trianon után alapjaiban meghatározta a transzszilvanizmust.⁵²

E mintaszerűség fényében mármost halaszthatatlan azon átpolitizált, de tudományosnak tálalt szemlélet módszeres bírálata, amely Kovács János Kristóf-képét eltorzította. Az ötvenes évektől

50 „Érzem, hogy van hozzá szakismeretem, irod. munkásságom, s van – s tán ez se utolsó – Erdélyt értő és megértő lelkem. [...] az erd. magyar egyetem magyar irodalomtört. tanszékéről hirdetett tudományos igazságoknak, máskor is, de most minden esetre, erdélyi magyar színük kell, hogy legyen.” Kristóf György – Márki Sándor. Szászváros, 1920. július 4. MTAKK KGyh, Ms. 5163/176. Ld. még a 15. jegyzetnél.

51 Vö. Gaál: *Román–magyar irodalmi kapcsolatok*; Uő: *Kristóf György munkássága*; Uő: *Pozitívizmus*.

52 Bő előadásban K. Lengyel: *Auf der Suche*, 157–191, 298–328.

egész irányzat nézett szembe az erdélyi magyar szellemi élet polgári hagyományaival, de elsősorban azért, hogy azokat *haladóra* csupaszítva egy olyan kisebbségi ideológia időszerű szolgálatába állítsa, amely létjogosultságát a román állam iránti feltétlen elkötelezettségből szerzi. Bukarest megfelelő elvárása alig elérhető tökélyvel érvényesül irodalomtörténeti kiadványokban ott, ahol a századelőtől kifejlődő erdélyi magyar kulturális decentralizáció korai és késői hajtásai a *romániai* magyar irodalom alkotóelemeiként tűnnek elő, noha akkor az új Románia még nem létezett.⁵³ A társadalom- és szellemtudományi Erdély-kutatás ilyen és hasonlóan súlyos csúsztatásokon, közelebbről Kristóf *romániaiságán* okulva nem tekinthet el olyan megítélések felülvizsgálatától, amelyek a régió történéseit a magyar–magyar viszonyrendszerből kiemelve a román–magyar kapcsolatok beszűkítő tükrébe helyezik.

[1992]

53 Ezt a „történeti-szemléleti zűrzavart” éppen Kovács János antológiabevezető munkásságát mérlegelve tette szóvá Köteles: *A transzilvanizmus*, 52. Jogosan, hiszen az egyik hivatkozott dolgozat többek között ezt állítja: „A nagyváradi folyóiratalapítás szervesen beletartozik abba a szellemi folyamatba, mely nyomban a háború után, az új államiság alig konszolidált keretei között megindult az erdélyi magyarság körében. A Magyar Szó, a Tavasz és kortársaik, a velük szinte egyszerre induló folyóiratok, ugyanannak a társadalmi-történelmi átrendeződésnek szülőttei és legelső hírnökei: a *romániai* magyarság sajátos kisebbségi körülményeitől meghatározott kulturális életének.” (Kovács J.: *A hőskorszak*, 6. Kiemelés K. L. Zs.) Még egy példa effajta értékelésre Varró: *A romániai magyar irodalom*. A szóban forgó ideológiai címke állítólag a 31. jegyzetnél szereplő Bitaynak is kijár, mivel rendszeresen közölt román szaklapokban, amiből az következne, hogy „vallotta és vállalta az erdélyiséget és a romániaiságot”. (Kovács F.: *Bitay*, 58–59.) Az 1957–1958-as *Utunk* kezdeményezte *Nézzünk hát szembe* vita és tudománytörténeti következményeinek kimerítő kritikai feldolgozása hátravan még; Pomogáts: *A transzilvanizmus*, 5–9, vázlatát nyújtja.